

К.С. Палій

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
здобувач кафедри теорії культури і філософії науки

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СУПЕРЕЧЛИВА РЕАЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ СУЧАСНОГО СВІТУ

Вказується гранична невизначеність поняття глобалізації, її причин та наслідків, розглядаються основні підходи до розуміння глобалізації, наводяться приклади змістової наповненості поняття глобалізації. Здійснюється спроба виявлення загальних для усіх дослідників висновків стосовно глобалізації; акцентується увага на незавершеності дискурсу глобалізації та спекуляціях, якими цей дискурс оточений.

Ключові слова: глобалізація, трансформація, глобальність, глобалізаційні процеси

Е.С. Палій

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ПРОТИВОРЕЧИВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ СУЩЕСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Указывается граничная неопределенность понятия глобализации, ее причин и следствий, рассматриваются основные подходы к пониманию глобализации, приводятся примеры смысловой наполненности понятия глобализации. Осуществляется попытка выявления общих для всех исследователей выводов касательно глобализации; акцентируется внимание на незавершенности дискурса глобализации и спекуляциях, которыми этот дискурс окружен.

Ключевые слова: глобализация, трансформация, глобальность, глобальные процессы

K. Paliy

GLOBALIZATION AS A CONTRADICTORY REALITY OF THE MODERN WORLD

Specified the limiting vagueness of the concept of globalization, its causes and consequences, the basic approaches to understanding globalization, provides semantic content of the definition of globalization. Is attempted identification of common for all researchers' conclusions about globalization; attention draws to the incompleteness of the discourse of globalization and speculation that surrounded this discourse.

Key words: globalization, transformation, globality, global processes

Глобалізація цікава для нас тим, що ми можемо як завгодно домовлятися стосовно того, як ми визначатимемо і що вкладатимемо в дане поняття. Як явище відносно нове, вона надає нам усі можливості для того, щоб творити актуальні визначення чи витратити час на суперечки стосовно того, чиє визначення буде найкращим. Глобалізація – це комплекс процесів, що відбуваються тут і зараз, з кожною людиною та кожною територіальною одиницею, це реальність нашого існування. Незважаючи на величезну кількість спеціальної літератури не існує чіткої теорії глобалізації, яка була б підтримувана офіційною наукою. Глобалізація – це тема для постійних дискусій, як серед представників «науки» глобалістики, так і серед усіх небайдужих – соціологів, філософів, культурологів, політологів та журналістів.

Історична довідка щодо розвитку поняття глобалізації

Поняття глобалізації походить від англійського прикметника global, який означає «всесвітній». Іменник globalism вперше з'явився на сторінках англійських тлумачних словників на початку 1960-х рр. [1]. Появу терміну «глобалізація» пов'язують з ім'ям

американського дослідника Теодора Левітта, який у статті «Глобалізація ринків», опублікованій у журналі «Гарвард бізнес ревью» у 1983 році, позначив ним феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляються великими багатонаціональними корпораціями [2, с. 93]. У науковий, політичний та публіцистичний дискурс поняття глобалізації ввів Р. Робертсон у 1985 році, а вже у 1990-х ідеї глобалізації набули особливого поширення. Він визначив розвиток глобалізації як двоєдиний процес перетворення загального в окреме і перетворення окремого в загальне [3, с. 25 – 31].

У сучасному глобалістичному дискурсі розрізняють три основні школи, які прагнуть пояснити та дати оцінку глобалізації:

Гіперглобалісти [4] або радикали [8], основними представниками яких є К. Омае, Т. Палмер, стверджують глобалізацію у якості нової доби у людській історії та сприймають це явище досить позитивно. У рамках такого підходу, глобалізація означає нову еру, у якій люди всюди та усе більш потрапляють у залежність від порядків, які панують на світовому ринку. Ті процеси, що відбуваються у світі останні кілька десятиліть, безпрецедентні та не можуть бути зрозумілі інакше як абсолютно нові та унікальні, тож найбільш адекватним вираженням концептуальної новизни слугує категорія глобалізації.

Д. Хелд наводить у якості прикладу цитату японського дослідника К. Омае: «традиційні національні держави стають неприродними та навіть неможливими одиницями світової економіки» [7]. Прибічники такого підходу керуються економічною логікою, і якщо стоять на позиціях неолібералізму – вітають виникнення єдиного світового ринку та законів глобальної конкуренції як свідoctва людського прогресу.

Економічна глобалізація викликає денаціоналізацію економіки шляхом встановлення транснаціональних мереж виробництва, торгівлі та фінансів. У такому контексті національна влада виступає у якості посередницьких інститутів між регіональними та глобальними механізмами управління. Економічна глобалізація породжує нові форми соціальної організації, які витісняють національні держави як звичні економічні та політичні утворення світової спільноти. (Тут мають місце ідеологічні розбіжності між неолібералами, які вітають перемогу автономії особистості та законів ринку над державною владою та марксистами або радикалами, які сприймають глобалізацію як торжество деспотичного глобального капіталізму). Також змінюється звичний поділ світу на Північ та Південь, Схід та Захід, або Центр та Периферію. Глобалізація пов'язується із наростаючою поляризацією між переможцями та переможеними у глобальній економіці. Економічна та політична влада з точки зору гіперглобалістів, вдало денаціоналізується, а національна держава стає «різновидом перехідної організації для управління економічними процесами» [4, 8]. Ключовою особливістю даного підходу є розгляд глобалізації саме як економічного явища.

Серед школи скептиків слід назвати такі відомі імена, як П. Херст, Дж. Томпсон, З. Бауман. На думку скептиків, глобалізація – насправді міф, за яким стоїть факт наявності у світовому господарстві трьох блоків, у яких національні уряд залишаються дуже сильними. (Європа, Північна Америка та Азіатсько-Тихоокеанський регіон). Deskриптивний та аналітичний потенціал терміну глобалізація є настільки низьким, що для осмислення того, що відбувається, цей термін не потрібний, і цілком достатньо вже існуючих понять – інтернаціоналізація, регіоналізація, капіталізм, модернізація, залежний розвиток та ін.. Таким чином, скептики ставлять під сумнів доцільність використання поняття глобалізації для опису процесів, які відбуваються у світі.

Порівнюючи дані з 19 ст., скептики приходять до висновку, що сучасний рівень економічної взаємозалежності не є безпрецедентним у історії. Д. Гордон, Л. Вейс наголошують, що за своїм географічним охопленням сучасна міжнародна економіка значно менше глобальна, ніж у час світових імперій. Скептики далекі від думки, що

суверенність держави обмежують міжнародні права. Уряд витупають не у якості пасивних жертв інтернаціоналізації, а як її головні архітектори.

Не дивлячись на акценти, усі скептики сходяться на думці, що якими б не були спрямовуючі сили інтернаціоналізації, вони не супроводжуються ліквідацією нерівності між Північчю та Півднем. Більш того, уявлення про нерівність та ієрархію у світовій економіці укорінилися дійсно глибоко. Така нерівність сприяє розвитку фундаменталізму та агресивного націоналізму, що більшою мірою, ніж прогнозоване гіперглобалістами утворення глобальної цивілізації, розділяє світ на цивілізаційні блоки, культурні та етнічні анклавні. Реальна політика у області міжнародних відносин розвінчує ілюзорну природу глобального правління [4, 8]. Е. Карр помітив, що «міжнародний порядок і «міжнародна солідарність» завжди будуть девізами тих, хто відчуває себе достатньо сильним, щоб нав'язувати їх іншим» [11, с. 8].

Основними прихильниками трансформістського підходу до сприйняття глобалізації можна назвати Дж. Розенау, У. Бека та Е. Гідденса. Глобалізація уявляється ними історично безпрецедентною – держави скрізь відчувають глибокі зміни по мірі того, як намагаються адаптуватися до більш зв'язаного, але досить мінливого світу. Така позиція заснована на компромісі. Зміни, що відбуваються з людством під впливами інформаційних технологій, транснаціональних корпорацій та безмежної мобільності соціального капіталу, є досить серйозними, проте це ще не привід проголошувати девальвацію суверенітету, кінець національної держави та подібні фаталістичні та популістські гасла.

У контексті стирання кордонів між зовнішніми та внутрішніми справами, розширення цих кордонів, глобалізація розглядається як потужна трансформуюча сила, відповідальна за усестороннє «перетряхування» суспільств, економіки, інститутів та світового порядку [8]. Але напрямок такого перетряхування розуміється як випадковий, оскільки глобалізація за своєю сутністю – випадковий історичний процес, повний суперечностей.

Трансформісти не прагнуть передбачити майбутнє розвитку глобалізації, не намагаються оцінити сучасність у порівнянні з деяким ідеальним типом глобального світу, але розглядають глобалізацію як тривалий історичний процес, відмічений суперечностями та ситуативними факторами. Вони погоджуються, що сучасні зразки глобальних складових є безпрецедентними, але основною їх відмінністю від радикалів та скептиків є ствердження багатовекторного спрямування глобалізаційних процесів. «Говорити про Північ та Південь, про «перший світ» та «третій світ» – означає не помічати того факту, що глобалізація переінакшила традиційні способи класифікації країн, створивши нові ієрархії, які пронизують всі суспільства і регіони світу. Північ і Південь, «перший світ» і «третій світ» більше не «десь там», вони зчеплені один з одним у всіх великих містах світу. Якщо традиційна модель світової соціальної структури схожа на піраміду з невеликою верхньою частиною і широкою масивною підставкою, то глобальну соціальну структуру можна розглядати як триярусне утворення з концентричних кіл, кожне з яких перетинає національні кордони, представляючи відповідно еліти, електорат і маргіналів» [10].

Національний економічний простір перестає співпадати із територіальними кордонами держави, відбувається співіснування влади держави та влади міжнародного права. «Місцезнаходження влади та суб'єкти влади можуть виявитися як у буквальному, так і у метафоричному сенсі слова, по різні боки океану. У таких умовах поняття національної держави як самокерованої, автономної одиниці, мабуть, більшою мірою є нормативним вимогою, ніж дескриптивним твердженням» [4, с. 10]. Виникають повновладні нетериторіальні форми економічної та політичної організації у глобальній сфері, тож національні держави віднині не постають єдиними центрами чи головними

формами правління чи органами влади у світі. Суверенітет сприймається як інструмент перемовин, необхідний для проведення сучасної політики. Його сила аж ніяк не занепадає, але зміни є більшими, ніж вважають скептики. Держави стали рахуватись із оточуючим світом більшою мірою, намагаючись слідувати спільно напрацьованим стратегіям та створювати міжнародні механізми регулювання, щоб більш ефективно вирішувати зростаючу масу проблем. Ця обставина навіть більшою мірою, ніж глобалізація, сприяла появі адаптивної стратегії та у певному сенсі активізації діяльності держави. Тобто влада національних урядів не обов'язково зменшується, вона реструктурується та пристосовується до зростаючої складності процесів у світі.

Підсумовуючи, можна побачити, що глобалізація з будь-якої точки зору означає фундаментальну перебудову «структури людської діяльності» [4]. Більшість дослідників цікавлять такі питання, як причинна обумовленість процесу глобалізації та її історичний чи антиісторичний характер. Розбіжність та суперечність оцінок впливу цих процесів на життя людей обумовлені тим, що аналіз глобалізації розгортається у зіткненні різних суспільно-наукових дискурсів. Поняття глобалізації у тій чи іншій мірі вбудоване у структуру відповідного дискурсу (...) [5, с. 214]. Поряд із «тоталізацією» поняття «глобальності» воно фрагментаризувалося по окремим дисциплінарним відсікам. У кожній дисципліні не лише пропонувалося власне, часткове бачення глобальних проблем, але й свої оцінки феноменів, переважно позитивні у економічних роботах та критичні у культурологічних дослідженнях [5, с. 220].

Наслідки глобалізації та зміни у реальному стані речей

Окрім визначень та характеристик, виділяються певні наслідки чи комплекси змін, які відбуваються у світі та вважаються спричиненими саме глобалізацією як явищем. Американський соціально-культурний антрополог індійського походження Арджун Аппадураї виділяє 5 рівнів простору, у якому діє глобалізація – медіапростір (інформаційна доступність); етнопростір (підвищення мобільності етнофактору та виплеск міграційних потоків на глобальний рівень); технопростір, фінансовий простір; ідеологічний простір (усе різноманіття ідеологій, які виникають від зустрічі західних цінностей епохи Просвітництва та «периферійних культур»; формування ідеології глобалізму, що намагається обґрунтувати неминучість глобальних змін, їх позитивний характер, а також забезпечити згоду суспільної думки.). Глобальна взаємодія цих просторів реалізується шляхом руху людей, грошей, інформації та інших матеріальних і нематеріальних об'єктів через державні кордони [6].

Український дослідник Роман Кісь окреслює глобалізацію такими характеристиками: делокалізація (нівелювання етнолокальних структур); засилля синхронії, історичне знекровлення; зоднаковіння (соціокультурна гомогенізація та конформізація); консюмеризм (звуження та мінімізація творчого начала за рахунок пасивної рецепції); радикальний еkleктизм (релятивізація систем цінностей) [9].

Французький політолог Даніель Коляр виділив наступні процеси, які, на його думку, найбільш повно характеризують масштаби змін, що відбуваються у світі:

- незалежність (як синонім суверенітету, якого у повній мірі вже не має жодна держава);
- взаємозалежність (поєднання залежності один від одного) змушує держави співпрацювати з метою управління сукупністю цих взаємозалежностей. Чим чисельніші залежності, тим вища ступінь інтернаціоналізації міжнародних відносин);
- транснаціоналізм (взаємозалежності не піддаються контролю з боку держави);
- мондіалізація (світ без кордонів, наслідок взаємозалежностей та транс націоналізму, «село без меж»);
- глобалізація як вища і остання стадія мондіалізації.

Він же виділяє і суперечності, якими супроводжуються вищевказані процеси: регіоналізм (підсилення внутрішньодержавних регіонів); регіоналізація (обосіблення, посилення кордонів); автономізація (відродження центрів тяжіння всередині країн чи регіонів); традиціоналізм (заперечення абстрактної концепції сучасності, відродження обскурантизму та націоналізму); партикуляризм (інтереси суспільства витісняються інтересами громадян); локалізація (культурна ізоляція); глокалізація (поєднання процесів модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації) [6].

Спроби виявлення об'єктивних рис глобалізації

Серед таких характерних рис та наслідків глобалізаційних процесів легко побачити не лише ті, які стосуються світового ринку чи географічних змін. Крім структурних та економічних характеристик, глобалізація є також образно-комунікативним явищем. Це глобальна уявлена спільнота, глобальна публічна сфера. Інформаційні потоки сучасного світу настільки розрізнені, що потребують пояснення, яке не може надати ніхто. Можна побачити як багато схожого, так і наявність істотного розходження в уявленнях про глобалізацію як про соціально-історичний процес, у той час як розбіжність думок стосовно розуміння причин глобалізації не надто значна. Причинами звичайно вважають найважливіші тренди сучасності (інформаційно-комунікативні зв'язки, технологічні новації, світові фінансові зв'язки/інститути), становлення індустріалізму з одночасним посиленням інтернаціоналізації і навіть зростання «обмінів». Звідси і впливає різке розходження у фіксації часових рамок даного процесу. [5, с. 212] На нашу думку, найцікавіше у глобалізації лежить саме у площині майбутнього, чим обумовлюється велика популярність творчості футурологів на кшталт Е. Тоффлера, Д. Белла та діяльності Римського клубу.

Отже, можна побачити, що, незалежно від ролі Заходу, основними характеристиками глобалізації є взаємопроникнення та взаємозалежність різних сфер людської діяльності, становлення певних «загальносвітових» структур, які об'єднують усіх людей за певними показниками, еволюція ролі суверенних національних держав та зміна у класовій організації суспільств.

Безумовно, у процесі дискусій стосовно глобалізації, наукове знання про неї збагачувалося новими думками та теоріями. Можна прослідкувати прагнення збільшити повноту та цільність бачення глобалізації, відшукати закономірності її розвитку, логіку та динаміку. Проте і досі відкритим залишається питання про «множинність глобалізацій», що може бути характеристикою її природи чи проявів у окремих сферах. Враховуючи такі проблеми, навряд чи можна вважати, що вивчення глобалізації набуло своєї завершуючої фази чи склалося у автономну область із власною логікою мислення. Власне, поняття глобалізації часто отримує таке смислове навантаження, що зближає її з поняттями «тип розвитку», «цивілізація», «революція». [5, с. 222]. Таким чином, комплексне дослідження теоретичної бази знання про глобалізацію дозволяє виявити наступні ознаки глобалізаційного процесу: незавершеність проекту глобалізації, питання про «множинність» глобалізацій та сприйняття глобалізації як реальності існування сучасного світу.

Перелік посилань

1. Арсеєнко А. Г. Глобалізація: основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні 21 ст./ А. Г. Арсеєнко // Мережева лабораторія «Бриколаж» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.BricolageNL.com.ua>;
2. Levitt T. The Globalization of Markets / Theodore Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – May – June. – P. 92—102. с. 93;
3. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / Roland Robertson. – London : Sage Publications Ltd., 1992, – 188 p. ps. 25–31;

4. Хелд Д. Гольдблатт Д., Макгрю Э. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю – М.: Праксис, 2004. – xxiv, 576 с.;
5. Чешков М. Глобальный мир/ Марат Чешков // Pro Et Contra, 2002. Т. 4, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.uisrussia.msu.ru/docs/nov/pes/2002/4/ProEtContra_2002_4_12.pdf;
6. Шумилов М.М. Концептуальные основы глобализации / М. Шумилов // Кредо нью. №1, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/459/30/>;
7. Ohmae K. The End of the Nation State / Kenichi Ohmae. – New York: Free Press, 1995;
8. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь мир, 2004.;
9. Кісь Роман Глобалізація – локалізація – глокалізація (американське, шведське і українське бачення) / Роман Кісь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/kis.htm>;
10. Rosenau J. Along the Domestic-Foreign Frontier / J. Rosenau. – Cambridge University Press., 1997;
11. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А. И. Уткин. – М.: Логос, 2001. – 254 с.